

Lars Fr. H. Svendsen

FRYGTENS POLITIK^{*)}

– når kampen mod frygtens årsager bliver noget, som selv producerer frygt.

Af Lars Fr. H. Svendsen

Fear. It's the oldest tool of power.
Fox Mulder i X-Files (1993)

*Cartman: I use fear to manipulate
people to do my bidding.*

Bart Simpson: Uh, isn't that like terrorism?

*Cartman: Dude, it's not like terrorism!
It is terrorism!*
South Park (2006)

Man kan betragte frygten som grundlaget for hele den menneskelige civilisation, for fremvæksten af alt det, som mennesker omgiver sig med, som huse og byer, redskaber og våben, love og sociale institutioner, kunst og religion etc.¹⁾ I *Den nye videnskab* (1744/1988) fremsætter Giambattista Vico en hypotese om, hvordan hele den menneskelige civilisation har sin oprindelse i frygten.²⁾ Han tager udgangspunkt i frygten for torden. Det er vigtigt, at det, der forårsager frygten, ikke er andre individer, men snarere noget, som alle individer er udsat for på samme måde. Når alle individer flygter bort fra tordenvejret i frygt, indser de, at de frygter det samme, og derigennem opstår der en fælles reference, som kan tjene som udgangspunkt for et fællesskab.

Vi finder en anden model hos Niccolò Machiavelli og Thomas Hobbes. Hvor den frygt, der fremhæves hos Vico, er en *fælles* frygt, er det den *gensidige* frygt, der dominerer hos Machiavelli og Hobbes, dvs. at individerne snarere frygter hinanden end en ydre trussel. Denne frygt, som individerne føler for hinanden, bliver imidlertid en ressource i forbindelse med etableringen af et socialt fællesskab. Begge er indforstået med, at den, der kontrollerer frygten i et samfund, langt hen

*) Med venlig tilladelse fra forlaget KLIM hermed kapitel 6 fra bogen *Frygt*, der udkommer efteråret 2008 på KLIM.

ad vejen kontrollerer hele dette samfund. Hos dem begge er det frygten for vold, der udgør grundlaget for menneskelige fællesskaber. Udgangspunktet for alle samfund, som har formålet at bestå, var ikke menneskenes gode vilje over for hinanden, men snarere den frygt, de havde for hinanden, skriver Hobbes.³⁾ Hos Machiavelli er det magten – og med det mener han fysisk magt, nærmere bestemt evnen til at påføre og blive påført fysisk vold – som skaber muligheden for et samfund.

Machiavelli har de bedste intentioner med sin politiske filosofi. Den er båret af en dyb antropologisk pessimisme, hvor mennesker altid vil vise sig at være onde, hvis ikke ydre omstændigheder tvinger dem til det modsatte:

Som det påpeges af alle dem, der skriver om indretningen af en republik, og historien bekræfter det med utallige eksempler, er det nødvendigt for den, der vil grundlægge en republik og give den love, at gå ud fra, at alle mennesker er slette, og at de altid vil følge deres onde tilbøjeligheder, når som helst de har lejlighed til det. Og når en eller anden ondsindethed hos menneskene holdes skjult en lang tid, så kommer det af en skjult årsag, det vil sige af, at en sådan ondsindethed ikke erkendes, fordi man ikke har gjort nogen direkte erfaring med den. Men før eller senere åbenbares den af tiden, der siges at være alle sandheders fader.⁴⁾

Af en grundlæggende præmis som denne følger det logisk, at en velordnet stat må bygges på tvang og en konstant fare for vold. Det forhold, at selve præmissen er uhyre tvivlsom, er en anden sag, der ikke skal diskuteres her.⁵⁾ Formålet med volden bør være at sikre samfundet. I *Fyrsten* skriver Machiavelli:

Godt anvendt – hvis man i det hele taget kan bruge ordet godt om det slette – er grusomheder, som en fyrste begår under nødvendigheden af at sikre sig, og som han ikke senere bliver stående ved, men så vidt det er muligt forandrer til sine undersåtters vel. Dårligt anvendt er de grusomheder, som i begyndelsen kun er få, men efterhånden tiltager i stedet for at aftage i antal.⁶⁾

Den slette vold er den, som nærmest er blevet til en værdi i sig selv, og som netop derfor eskalerer. Denne vold er ifølge Machiavelli slet, fordi den ikke opfylder voldens funktion, som er at sikre samfundets orden gennem en strategisk eliminering af fjender og en passende mængde frygt. Den hersker, der tyr til den slette vold, spreder for meget frygt, og undergraver således sit eget regime: Fyrsten “kan aldrig stole på sine undersåtter, da disse på grund af stadig nye voldshandlinger ikke har nogen tiltro til ham”.⁷⁾ En sådan hersker vil i grunden ikke være den, der kontrollerer frygten – og kontrol af frygten er som nævnt grundlaget for kontrol af staten – men vil snarere være blevet sin egen frygts offer.⁸⁾ Machiavelli understreger, at en fyrste ikke må “være bange for i nødstilfælde at benytte sig af det onde”, men også, at “den, der bliver fyrste ved folkets gunst, må bevare dets venskab”.⁹⁾ Han skriver endvidere, at “en fyrste må trachte efter at blive anset for mild og for ikke at være grusom”.¹⁰⁾ Nu kan det måske se ud, som om jeg ønsker at tegne et rosenrødt billede af Machiavelli, så lad mig igen understrege, at frygt er det, der i sidste instans kan sikre fyrstens magt og derigennem samfundets orden. Selv om det er godt for en fyrste at blive elsket, er det vigtigere at blive frygtet, fordi frygten stikker dybere end kærligheden: “Kærlighedens bånd regnes for forpligtelsens bånd, og da menneskene er slette, rives det over ved enhver lejlighed, der byder på fordele. Hvorimod frygten opretholdes ved angsten, som aldrig forlader menneskene.”¹¹⁾

Som Hobbes udtrykte det et århundrede senere, er frygten den lidenskab, man må tage højde for i politikken.¹²⁾ Hobbes grundlægger staten på frygten for døden, eller mere præcist: frygten for en voldelig død.¹³⁾ Udgangspunktet for Hobbes er en forestilling om en naturtilstand, hvor menneskene levede uden stat og uden love. Naturtilstanden er en fiktion, der har til formål at skræmme. En sådan tilstand ville ifølge Hobbes være præget af ‘alles krig mod alle’. Naturtilstanden er en

krigstilstand. Årsagen til alles krig mod alle er menneskets natur: Menneskets stræben efter selvopretholdelse, rigdom og ære fører mennesker til naturligt at være i strid med hinanden.¹⁴⁾ Ganske vist tilkender Hobbes mennesket en evne til medfølelse, men denne følelse er for svag til at forhindre, at der konstant vil være konflikter. Det afgørende er ikke, at man altid er i strid med hinanden, men muligheden for, at en strid altid kan bryde ud.¹⁵⁾

Mennesket har altid som sit formål at beskytte sine ejendele, tilrane sig andres, samt at vinde anerkendelse. Nu er teorien om naturtilstanden ikke ment som en beskrivelse af noget virkeligt samfund, men er en model af, hvordan interaktionen mellem menneskene ville se ud, hvis der ikke fandtes nogen statsmagt, der har magten over dem. I naturtilstanden er alle mennesker fuldkommen retsløse. Dette markerer et kraftigt brud med den naturretslige tænkning, som siden antikken havde domineret politisk teori, nemlig den opfattelse, at mennesket havde visse naturlige rettigheder, selv om der ikke fandtes noget retsapparat, der kunne værne om disse rettigheder. I naturtilstanden findes der kun én eneste rettighed, og det er den ret, som alle har, til at bruge sine kræfter til nøjagtig det, man måtte ønske sig. Den eneste naturlige ret i naturtilstanden er altså den stærkestes ret.

Naturtilstanden er ingen god tilstand at leve i. Selv de stærkeste af de stærke må altid være på vagt, fordi mange svage kan slå sig sammen og dermed være stærkere. Man ved ikke, om et andet menneske er ven eller fjende – derfor må man for en sikkerheds skyld behandle alle andre som potentielle fjender. Og de vil behandle dig på samme måde. “Menneskets liv vil være ensomt, fattigt, uudholdeligt, dyrisk og kort.”¹⁶⁾ Frygten bliver altomfattende og undergraver således enhver persons mulighed for at realisere en positiv vision for sit liv – livet bliver ikke andet end et fortsat forsvar mod farer, der truer fra alle kanter. Det er den værste af alle verdener at leve i. Ved at indsætte en suveræn hersker får frygten en anden orden, hvor der skabes mulighed for positive mål for livet, der ikke blot kommer til at handle om at undgå en smertefuld død. Menneskene vælger derfor at give afkald på deres naturlige frihed i bytte for tryghed, og dette er noget, som alle gør, idet man indgår en samfundspagt. Vi ved imidlertid, hvor lidt et ord kan være værd, og man må derfor have en overmagt, der kan sikre overholdelsen af pagten. Dette sker ved, at hvert enkelt samfundsmedlem giver sin selvbestemmelsesret til en enkelt person, suverænen, som har uindskrænket magt. Han har ingen pligter over for undersåtterne – disse har derimod pligt til at gøre nøjagtig det, suverænen siger. Det eneste, han ikke kan kræve, er undersåtternes liv, fordi det var det, han i udgangspunktet var sat til at beskytte. Alle de love, som suverænen fremsætter, betragtes som Guds love, men det er suverænen, der bestemmer, hvad der er Guds love, og hvad der skal være statens religion.

Den naturtilstand, som Hobbes beskriver, er en tilstand, der er blottet for tillid. Forholdet mellem menneskene karakteriseres snarere af en total mistillid. De holdes ikke sammen af noget ‘socialt lim’, sådan som jeg karakteriserede tillid i forrige kapitel, og således er de fuldstændig overladt til sig selv. Når suverænen indsættes, får man i det mindste en form for tillidsforhold til én person, idet man må antage, at han vil udøve den magt, han er tildelt. Derigennem kan man også få en indirekte tillid til ens medmennesker, fordi de må antages at handle således, at de ikke pådrager sig suverænenes vrede. En sådan indirekte tillid er imidlertid noget ganske andet end den naturlige og oprindelige tillid, som blandt andre Løgstrup har beskrevet. Det er en perverteret tillid, som hviler på et fundament af frygt.

Frygt kan være et effektivt redskab til at holde orden i et samfund. Hobbes understreger, at ingen følelse gør folk mindre tilbøjelige til at bryde loven end frygt.¹⁷⁾ Han skriver også, at frygten gør mennesker tilbøjelige til at leve i fred med hinanden.¹⁸⁾ Staten truer med straf, som vejer tungere end de mulige fordele ved at forgrube sig på andres liv eller ejendom, og frygten for denne straf sørger for, at bor-

gerne kan have en fredelig og ordnet sameksistens. Det er muligt, at sameksistensen er 'ordnet', men er dette et frit samfund? Kant skelner mellem frygt og agtelse for loven som bestemmelsesgrund for vores handlinger og hævder, at agtelsen er at foretrække, netop fordi den ikke berøver os vores frihed.¹⁹⁾ Hobbes insisterer derimod på, at det at handle af frygt er fuldt foreneligt med at handle frit.²⁰⁾ Det er imidlertid en 'tæmmet' frihed, kan man sige. Man kan sige, at Hobbes lægger op til, at mennesker vil vælge at skifte én form for frygt ud med en anden. Man erstatter frygten for alt og alle med frygten for suverænen, hvilket betyder, at en total frygt erstattes med en begrænset frygt. For Hobbes er det statens opgave at sørge for, at folk frygter de 'rigtige' ting. Frygt er med andre ord ikke et fremmedelement i et civiliseret samfund, men snarere en nødvendig forudsætning for, at et civiliseret samfund overhovedet kan udvikle sig. Selv om Hobbes som nævnt tilkender mennesket en vis evne til medfølelse, er det frygten, som i realiteten bliver moralens grundlag. Det afgørende er, at staten er i stand til at styre frygten på en hensigtsmæssig måde. Den må overbevise folket om, at visse ting er at frygte frem for andre, da folket ikke helt uden videre frygter det, som er mest hensigtsmæssigt set fra statens perspektiv. Hobbes påpeger, at dette kan kræve en vis iscenesættelse fra statens side, at den forstørre visse fænomener og reducerer andre.

Machiavelli har stor tiltro til fyrstens evne til at styre ved hjælp af en frygt, der udgår fra ham selv, fra hans evne til at påføre undersåtterne vold. Hobbes har ikke den samme tro på, at suverænen kan styre ved hjælp af frygt alene.²¹⁾ Sådan som Hobbes ser det, må undersåtterne også være villige til at underordne sig, fordi de tror, at det tjener deres interesser. Den politiske frygt er altså ikke blot noget, som presses ned over borgerne. Den er snarere en kollektiv proces, som involverer frivillige individer og sociale institutioner som kirken. Individerne vil overvåge hinanden og advare hinanden mod konsekvenserne af at handle i strid med den sociale orden. Et tyranni – for det er det, som Hobbes taler om og forsvarer – kan næppe bestå, uden at alle borgere er bevidste om, at andre borgere overvåger dem og kan angive dem til staten.²²⁾

I Montesquieus *Om lovenes ånd* (1748) fremstilles frygten for despoten tværtimod som det store problem. Hvor frygten for suverænen ifølge Hobbes tjente borgernes interesser, betragter Montesquieu den udelukkende som et udslag af en despots pervers magtbegær. Derfor er det frygten for despotisk terror, som udgør den vigtigste begrundelse for magtfordelingsprincippet og opretholdelsen af en liberal orden. Også Montesquieus politiske filosofi er altså motiveret af frygt, men af en ganske anden art end den hobbesianske. Alexis de Tocqueville fokuserer på sin side på muligheden for en anden form for despotisk terror, hvor tyrannen ikke er en enevældig hersker, men snarere en majoritet, som undergraver en liberal orden på grund af en frygt, som skyldes, at traditionelle autoriteter er forsvundet i modernitetens epoke.²³⁾ Tocqueville skrev i kølvandet på den franske revolution, da de gamle europæiske regimer var begyndt at bryde sammen. I denne situation var folk ikke længere primært bange for at miste livet (det forhold, som Hobbes havde grundlagt sin politiske filosofi på), men snarere for tabet af traditionelle sandheder og det forhold, at de moralske værdier ikke længere kunne betragtes som absolutte. Man kan sige, at de var bange for selve moderniteten som en tilstand, hvor de følte sig truet, men uden rigtig at vide, hvad der truede dem. De var bange for fremtiden, og for at bøde på denne rædsel mente Tocqueville, at de ville skabe en meget undertrykkende regering, som kunne skabe orden og genoprette faste normer.

Heri består der en fare for enhver regering: at den så at sige giver efter for borgernes frygt. Myndighederne er til stadighed på vagt, når frygten for et nyt fænomen vokser. Grunden til dette er, at denne frygt samtidig undergraver statens

legitimitet, idet denne legitimitet grundlæggende hviler på statens evne til at beskytte borgerne. Beskyttelsen gælder ikke blot statens evne til at forhindre, at dens borgere udsættes for vold fra andre borgere, militære styrker fra en anden stat eller terrorister, men også sygdomme og forskellige fænomener, som kan indebære en sundhedsrisiko. Hvis det på nogen måde virker, som om staten ikke kan give borgerne denne beskyttelse, fører det potentielt til en destabilisering af staten. Staten må derfor give udtryk for, at den bekæmper det, som skaber frygten. Problemet er, at dette kan forstærke frygten, idet staten må legitimere sine handlinger ved at henvise til den fare, som skaber frygten. For at underbygge legitimiteten vil disse farer ofte blive overdrevet.

Frygt er igen kommet til hæder og værdighed som grundlag for politiske teorier. Historikeren og journalisten Michael Ignatieff skriver: "I det 20. århundrede hviler forestillingen om menneskelig universalitet mindre på håb end frygt, mindre på optimisme i forhold til menneskets evne til det gode end angst for menneskets evne til det onde."²⁴⁾ Filosoffen Judith Shklar tager til orde for det, hun kalder en 'frygtens liberalisme', en position, som ikke opstiller et positivt mål, som vi alle bør stræbe hen imod, men snarere en negativ vision, som vi alle kan erklære os enige i, at vi bør undgå. Hun mener, at vi i en fragmenteret tid kan enes om, at terror, grusomhed og lidelse bør undgås.²⁵⁾ Frygten kan virke samlende – den kan genoprette fællesskaber, som synes at være gået tabt i individualismens tidsalder. Fra Shklars perspektiv er systematisk frygt det, der gør politisk frihed mulig. Det må her påpeges, at den frygt, som Shklar taler om, ikke blot er en frygt for ens eget ve og vel, men også ens medborgeres.

Frygten bliver en ressource for fællesskabet. Dermed synes også en opretholdelse af frygten at være en forudsætning for fællesskabets fortsatte eksistens. Dette bliver godt illustreret i M. Night Shyamalans film *The Village* (2004). Indbyggerne i en landsby lever som amerikanske nybyggere i det 19. århundrede. Landsbyen fungerer som en lukket enhed, og i skoven uden om landsbyen er der uhyggelige monstre, der skræmmer indbyggerne fra at forlade landsbyen. Til sidst i filmen ser vi, at disse mennesker faktisk ikke lever i det 19. århundrede, men er mennesker fra vor tid, som alle har været ofre for vold i moderne storbyer. De har som følge af dette stiftet deres eget samfund uden for samfundet, og dette samfund har en række forskellige regler. Disse regler er baseret på aftaler, som indgås blandt de 'ældste', som i sin tid grundlagde samfundet. Der er tale om en bevidst konstrueret moral, der altså ikke er baseret på ældre konventioner eller på forestillinger om en naturret – der er tale om en ren konstruktion. Det viser sig også, at de skræmmende monstre i skoven er illusioner, som de 'ældste' har skabt for at skræmme de unge til at blive i landsbyen. Forestillingen om det skræmmende 'derude' samler det lille samfund og gør det til en enhed. Der findes for øvrigt solidt empirisk belæg for at hævde, at påmindelser om og erfaringer af egen dødelighed fremmer nationalisme og andre former for gruppeidentifikation.²⁶⁾ Frygten for døden virker altså integrerende på en gruppe, men samtidig kan den også fremme fjendskabet over for andre grupper.

Det er vanskeligt ikke at fortolke Shyamalans film som en kommentar til amerikansk kultur og politik i dag. Omkvædet er, at man må adlyde landsbyens regler, alene fordi de kan garantere indbyggernes sikkerhed. Disse regler er imidlertid også isolationistiske. Den amerikanske forfatter Ralph Waldo Emerson advarede mod den ondskab, som truede nationen udefra, og hævdede, at landet må betragte sig selv som dydens kilde og stå alene for at sejre i denne verden.²⁷⁾ Denne tanke kan betragtes som arketypisk for amerikansk politik.²⁸⁾ *The Village* viser, at dyrkelsen af frygten 'derude' får en undertrykkende funktion. Monstrene gør landsbyen til en samlet og fasttømret enhed, der for så vidt er tryk, men prisen for denne tryk er store begrænsninger af den personlige frihed og et liv i kronisk frygt.

Det, som ofte udgiver sig for at være et 'realistisk' syn på den politiske situation i dag, bør måske snarere beskrives som en 'tabloid realisme'.²⁹⁾ Den har samme præsentationsform som tabloidavisen med sensationsprægede fremstillinger af international politik. Fremstillingen synes at være styret af et ønske om at vække den størst mulige frygt ved at fremmane billeder af et voldeligt anarki, som vil ødelægge hele vores civilisation, hvis der ikke tages nogen håndfaste politiske midler i brug. Denne diskurs begyndte længe før den 11. september 2001. Den måske mest læste bog inden for denne genre er Samuel Huntingtons *Civilisationernes sammenstød* (original 1996). Huntington skriver:

Den islamiske renæssance og Asiens dynamiske økonomi viser, at andre civilisationer lever og har det godt og udgør en i det mindste potentiel trussel mod Vesten. En større krig mellem Vesten og andre civilisationers kernestater er ikke uundgåelig, men den kan komme.³⁰⁾

Selv om Huntington blot her skriver om en 'potentiel trussel', har ordvalget uden tvivl til hensigt at vække frygt. Andre eksempler er artikler og bøger af Zbigniew Brezinski og Robert D. Kaplan.³¹⁾ Alle disse bøger er blevet bestsellers og har bidraget til at udbrede et verdensbillede, hvor Vesten – især USA – er truet udefra. Et gennemgående tema er, at globalisering og deterritorialisering underminerer amerikansk sikkerhed og suverænitæt. Hændelserne den 11. september blev således opfattet som en bekræftelse på, at disse analyser grundlæggende set havde været korrekte. Løsningen på det problem, som disse trusler udgør, menes i overensstemmelse hermed at være en stigende fokusering på sikkerhed og orden, som så bliver det vigtigste hensyn både inden- og udenrigspolitisk.

Frygt bruges som et redskab til social kontrol. Det, som forårsager borgernes frygt, er ikke blot de terrorister, som findes et eller andet uspecificeret sted, men også den offentlige information om, hvor farlige disse terrorister er. Denne information bruges således til at begrunde forskellige tiltag, som skal sørge for borgernes sikkerhed. Politisk frygt opstår ikke i et vakuum – den skabes og opretholdes. Den har som funktion at fremme forskellige politiske praksisser. Stærke interesser af politisk og økonomisk art har stærkt overdrevet faren for terror.³²⁾ I USA tildeles delstaterne økonomiske midler til sikring mod terrorisme blandt andet baseret på antallet af terrormål i staten. Det skaber selvfølgelig et incitament til at identificere så mange terrormål som overhovedet muligt, sådan at man får tildelt flere midler. Resultatet heraf er ret absurd. I USA som helhed er der 77.069 potentielle terrormål – det pudsige er, at delstaten Indiana angiveligt har 50 procent flere terrormål end New York og dobbelt så mange som Californien.³³⁾ På listen finder vi en amish-drevet popcornfabrik med fem ansatte, et loppemarked i Sweetwater, is- og doughnutbutikker etc. Nu er ethvert sted jo i princippet et muligt terrormål, men sandsynligheden for, at nogen af disse steder skulle tiltrække terrorister, er nok forholdsvis beskeden. En intern revision i USA's justitsministerium har også afdækket en betydelig grad af fejlrapportering i ministeriets antiterrorstatistik gennem flere år – blandt andet narkotikasmugling, illegal indvandring og ægteskabsforbrydelser er blevet klassificeret som relateret til terrorisme.³⁴⁾ Dette er alvorligt, fordi disse tal er blevet offentliggjort og brugt som indikator på omfanget af terrortruslen mod USA. Tallene er også blevet brugt som grundlag for budgetvedtagelser.

Den politiske gevinst kan også være betydelig. George W. Bush har gentagne gange hævdet, at 'krigen mod terror' adskiller sig fra alle tidligere krige i USA's historie, og at den vil fortsætte langt ud i fremtiden. På baggrund af en sådan udefrakommende trussel er en stærk stat den eneste udvej. Her kan man forestille sig, at regeringen har lyttet til Machiavellis råd om, at "en klog fyrste [må] forstå at indrette sig således, at borgerne altid har brug for ham og hans styre; så vil de altid være ham tro."³⁵⁾ Som Machiavelli var indforstået med, er få metoder mere effekti-

ve end spredningen af frygt. Der er påvist en klar sammenhæng mellem terrorvarsler fra Bush-regeringen og folkets støtte til regeringen.³⁶⁾ Denne støtte viste sig ikke blot på det sikkerhedspolitiske område, men spredte sig også til andre områder, som for eksempel den økonomiske politik. Udstedelsen af terrorvarsler gav en klar og umiddelbar gevinst. Under kampagnen til præsidentvalget i 2004 viste en af republikanernes tv-reklamer en ulveflok i en mørk skov, mens en stemme sagde, at "svaghed tiltrækker dem, der vil skade Amerika". Budskabet var, at der fandtes en 'ulveflok' derude et sted, en ulveflok i form af terrorister, som ville skade USA, hvis Bush ikke blev genvalgt.

I Bushs tale om rigets tilstand den 28. januar 2003 hævdede han: "[I] det nye århundrede er ideologien om magt og dominans atter genopstået og forsøger at tilægge sig de ultimative terrorvåben. Og nok engang er vores land og alle vores venner alt, der står mellem en verden i fred og en verden i kaos og konstant frygt."³⁷⁾ Han bad også tilhørerne om at forestille sig de 19 flykaprere fra den 11. september udstyret med våben fra Saddam Husseins arsenaler og hævdede, at en sådan kombination ville overgå alle rædsler, som nationen tidligere havde kendt. Ved hjælp af en mere eller mindre systematisk misinformation blev et flertal af den amerikanske befolkning til og med overbevist om, at Irak stod bag terrorangrebene den 11. september. I spørgeskemaundersøgelser fra januar og februar 2003 svarede 72 procent af de adspurgte amerikanere, at de troede, at Saddam Hussein personligt havde været involveret i angrebet, og 44 procent troede, at 'de fleste' eller 'nogle' af flykaprerne var irakiske statsborgere.³⁸⁾ Dette var et bemærkelsesværdigt resultat, eftersom næsten ingen af de mennesker, der blev udspurgt i spørgeundersøgelser lige efter terrorangrebet, nævnte Irak som kilde til angrebet. I mellemtiden var der blevet skabt et billede af Saddam Hussein som den primære kilde til den terrortrussel, USA stod overfor, og dette billede blev brugt til at legitimere Irak-krigen over for den amerikanske befolkning. Dette billede viste sig at være forbløffende vanskeligt at korrigere: I juli 2006 troede 64 procent fortsat, at Saddam Hussein havde en 'stærk tilknytning' til al-Qaeda, og 50 procent var overbevist om, at Saddam Hussein havde været i besiddelse af masseødelæggelsesvåben.³⁹⁾ Tendensen ser imidlertid ud til at vende: I en undersøgelse fra februar 2007 sagde 63 procent af de adspurgte amerikanere, at de ikke havde tillid til, at Bush-regeringen gav dem pålidelig information om trusselsbilledet.⁴⁰⁾

Jeg skal ikke diskutere legitimiteten af USA's krigsførelse de seneste år i nogen større udstrækning. Invasionen af Afghanistan var efter min mening legitim.⁴¹⁾ Derimod var invasionen af Irak en fejltagelse efter de fleste målestokke, selv om der ikke er nogen grund til at beklage, at Saddam Hussein blev fjernet fra magten. Den vigtigste del af den officielle begrundelse for invasionen i Irak var, at Saddam Hussein skulle være i besiddelse af atomvåben, men det er mere end en smule bizart, at man valgte at invadere det land i 'ondskabens akse', som faktisk ikke havde noget atomprogram, hvilket de andre lande beviseligt havde. Den mulige spredning af atomvåben til nye stater er en reel fare og efter alt at dømme en langt større fare end den mere beskedne sandsynlighed for, at terrororganisationer skulle komme i besiddelse af sådanne våben, men i et sådant perspektiv var Irak et meget besynderligt mål. Krigen blev begrundet med løgne, udgjorde et brud med folkeretten og har ikke blot påført det irakiske folk store lidelser, men har også været en af de vigtigste grunde til, at radikale islamistiske bevægelser aldrig har haft nemmere ved at rekruttere nye folk. 'Krigen mod terror' har hidtil haft den stik modsatte virkning af at gøre verden et tryggere sted. Dette bekræftes i rapporter fra USA's egne efterretningstjenester.⁴²⁾ Forsvarsminister Donald Rumsfeld udtalte, at 'krigen mod terror' ville være vundet, når amerikanere igen kunne føle sig trygge – i så fald ser det ud til, at man udkæmper en krig, der ikke kan vindes.

Et oplagt problem med 'kampen mod terror' forstået som en kamp mod frygt er,

at den utvivlsomt øger frygten ved at insistere på, hvilken fare alle befinder sig i. I *National Strategy for Combating Terrorism* (2003) beskrives terrorisme som “et onde, som har som mål at true vores grundlæggende værdier og levevis”.⁴³⁾ Den “truer selve forestillingen om et civiliseret samfund”.⁴⁴⁾ USA betragtes som den kraft, der kan garantere verdensordenen og freden, og derfor er også enhver trussel mod USA en trussel mod verden som helhed. Som følge heraf vil alt, som USA gør for at forsvare sig mod terrorisme, være begrundet med, at det er nødvendigt, for at verden, som vi kender den, overhovedet skal kunne fortsætte med at eksistere. Det fremstilles som en kamp mellem friheden og frygten, hvor USA repræsenterer friheden og terroristerne frygten.⁴⁵⁾ Frygtens repræsentanter er spredt ud over hele jorden, og derfor må frihedens repræsentant også blive tilsvarende global i sin kamp mod frygten. Verden som helhed kommer under USA’s jurisdiktion, og enhver terrorhandling bliver en trussel mod USA og verdensfreden som helhed, uanset hvor denne handling måtte finde sted. Det betragtes endvidere som tilstrækkeligt, at disse trusler er *mulige* – de behøver ikke at have materialiseret sig. I en tale på militærakademiet West Point sagde Bush: “Hvis vi venter på, at truslerne materialiserer sig fuldt ud, har vi ventet for længe.”⁴⁶⁾ Bush benytter sig her af et forsigtighedsprincip, sådan som man har gjort inden for mange andre områder. Her har han fået støtte fra en tænker som Michael Ignatieff, som hævder, at hvis vi ikke identificerer, opsporer og udrydder terroristerne nu, kan de blive meget farlige og efterhånden anskaffe sig masseødelæggelsesvåben.⁴⁷⁾

Der findes imidlertid et paradoks i USA’s kamp mod terrorisme, idet landet på den ene side er garanten for fredens og de liberale værdiers fortsatte eksistens, og på den anden side er landets egne handlinger fritstillet fra disse værdier i kampen for at bevare dem. Tanken er, at voldsmandene, terroristerne, stiller sig uden for den moralske orden gennem deres handlinger, og så må det også være tilladeligt for den, der forsvaret sig, at gøre det samme. Dette betyder, at så længe USA trues af terrorisme, er landet derfor i princippet ikke bundet af de normer, som staten i udgangspunktet skal forsvare. Dette minder om suverænen hos Hobbes.⁴⁸⁾ Hos Hobbes er alle borgere underlagt en kontrakt, som giver suverænen en uindskrænket magt til at styre staten, sådan som han finder formålstjenligt. Den sociale kontrakt er absolut bindende for alle borgere, men suverænen er ikke selv underlagt den kontrakt, som han er garant for opretholdelsen af. Tilsvarende opfattes USA som garanten for en civiliseret verden, som den, der kan opretholde en moralsk orden, men som selv står uden for denne orden. Lige så lidt som den hobbesianske suveræns undersætter kan klage over det, som suverænen foretager sig, kan man klage over, at USA gør det, som er ‘nødvendigt’ for at bekæmpe ‘frihedens fjender’.

Som Ulrich Beck påpeger: “Pludselig er neoliberalismens modprincip, statens nødvendighed, igen allestedsnærværende, og det i den ældste, hobbesianske variant – som garant for sikkerhed.”⁴⁹⁾ Man kan langt hen ad vejen sige, at Bush-regeringen stiltiende gav sin tilslutning til den tyske jurist og filosof Carl Schmitts påstand om, at liberalismen ikke kan tilbyde nogen løsninger i en krisetid. Det, som kræves, er en stærk stat: Schmitt skriver: “Enhver religiøs, moralsk, økonomisk, etnisk eller anden modsætning forvandler sig til en politisk modsætning, når den er stærk nok til effektivt at gruppere menneskene efter ven og fjende.”⁵⁰⁾ Schmitt udleder dramatiske konsekvenser af dette. For ham er selve det politiske defineret af skellet mellem ven og fjende. En politisk handling består i at opretholde ens egen eksistens og tilintetgøre dem, der truer den, og der er ikke megen plads til at overvinde modsætninger gennem dialog. En sådan politisk handling er alene statens ret, og for at opretholde sig selv må staten også eliminere alle indre fjender, dvs. alle, der ikke passer ind i en homogen helhed. Enhver ægte politisk teori må ifølge Schmitt forudsætte, at mennesket er ondt, og at det er et farligt

væsen. Det er her – i frygten for, hvad mennesker kan gøre mod hinanden – at staten finder sin eksistensberettigelse, og statens evne til at beskytte sine borgere er argumentet for, at man underlægger sig den. Schmitt ville sige, at terrortruslen gjorde staten opmærksom på sit egentlige væsen. Schmitt ville derimod nok have betragtet den senere udvikling som bekymrende, idet der har været et stadig stærkere pres for at indordne de terrorbekæmpende stater under det samme normsæt som alle andre – for eksempel har kendelser fra højesteretter konkluderet, at fanger i krigen mod terror skal beskyttes af Genève-konventionen, at de skal garanteres en stadig større retssikkerhed mm. Som svar på denne udfordring holdt den britiske forsvarsminister John Reid en opsigtsvækkende tale ved Royal United Services Institute i april 2006, hvor han hævdede, at truslen fra terrorister, som har adgang til masseødelæggelsesvåben, er så alvorlig, at man ikke længere kan fastholde de regler, der er nedfældet i Genève-konventionen. Der findes eksempler – især i Syd- og Latinamerika – på vellykkede militære kampagner mod terrorisme. Problemet er, at de midler, der er blevet brugt i disse tilfælde, er fuldstændig uacceptable for et liberalt demokrati.

Vi har set alvorlige indskrænkninger af friheden i det land, som normalt har påberåbt sig at være den personlige friheds sande inkarnation, nemlig USA. Vi har set mange eksempler på tilsyneladende vilkårlige arrestationer – i mange tilfælde med efterfølgende internering – af mennesker, især muslimer, både i og uden for USA. Man har tilsidesat helt elementære principper om retssikkerhed med henvisning til, hvilken fare disse mennesker udgør. Antiterrorpolitikken har imidlertid også påvirket andre end muslimer og ført til alvorlige indgreb i andre amerikanske borgeres frihed.⁵¹⁾ Henvisning til rigets sikkerhed er blevet brugt til at forbyde dannelsen af fagforeninger blandt de ansatte i den offentlige administration og i lufthavne og havne. Retten til at organisere sig er med andre ord blevet ophævet. Blandt de mest alvorlige indgreb, som Det nationale sikkerhedsbureau (NSA) har gennemført, er den omfattende telefonaflytning, som er blevet gennemført uden retskendelse. Et stort flertal af amerikanske borgere svarede i spørgeskemaundersøgelser, at de opfattede begrænsningerne af deres civile rettigheder som fuldstændig legitim. Terrortruslen blev opfattet som så alvorlig, at tabet af civile rettigheder ikke vejede så tungt i denne sammenhæng.

Kritikere af sådanne indgreb i de civile rettigheder blev blandt andet mødt med følgende udsagn fra justitsminister John Ashcroft: “De, der skræmmer fredsel-skende mennesker med fantasiforestillinger om tabt frihed (...) hjælper blot terrorister. De giver ammunition til Amerikas fjender.” Da George W. Bush blev konfronteret med det ulovlige aflytningsprogram, svarede han: “Den kendsgerning, at vi diskuterer programmet, hjælper fjenden.” Kritik blev i vidt omfang synonymt med en ‘upatriotisk’ indstilling, og flere af de vigtigste præmisser for et fungerende demokrati blev undergravet.⁵²⁾ Som en modvægt til Bush-regeringens retorik er det fristende at citere en af nationens ‘landsfædre’, Benjamin Franklin: “Den, som vil give afkald på en afgørende frihed for en midlertidig trussel, fortjener hverken frihed eller sikkerhed.”⁵³⁾

Hvad er så den trussel, som begrunder disse dramatiske indgreb i de civile rettigheder? Kort sagt: Hvad er terrorisme? Det spørgsmål er ikke helt enkelt at besvare, eftersom der ikke eksisterer nogen internationalt anerkendt definition af ‘terrorisme’. De seneste år er brugen af begrebet ‘terrorist’ blevet så bred, at den synes at omfatte de fleste væbnede modstandsbevægelser, som nogensinde har eksisteret – og mere til. Begrebet bruges om praktisk taget al politisk motiveret brug af vold, som ikke er statsligt sanktioneret. Ud fra en sådan definition ville for eksempel George Washington have været en terrorist i kampen mod briterne, en konsekvens, som mange nok er uenig i. Det hele bliver endnu mere problematisk, når også stater får terrorstempelen, som når Bush-regeringen anklagede Saddam

Husseins Irak for at begå 'terrorhandlinger' mod sit eget folk. Denne brug af terorbegrebet er ikke ny – det er faktisk den ældste, som stammer fra Robespierres 'terror' – men det indebærer, at begrebet har en så bred anvendelse, at det ikke er særlig oplysende. Der er derfor behov for nogle mere klare kriterier.

Terrorismeforskeren Louise Richardson opstiller syv kriterier for, at noget kan betegnes som 'terrorisme':

1. Handlingens mål er politisk motiveret.
2. Handlingen involverer vold eller en trussel om vold.
3. Handlingens formål er ikke at besejre fjenden, men at sende et budskab.
4. Handlingen og målet (offeret) har ofte en symbolsk betydning.
5. Handlingen begås ikke af en stat, men af en gruppe på et lavere niveau.
6. Handlingens ofre og dens målgruppe er ikke identiske.
7. Handlingen er bevidst rettet mod civile.⁵⁴⁾

Flere af disse kriterier er problematiske. For eksempel har enkelte stater været så stærkt involveret i terroraktioner, at kriterium 5 kan virke urimeligt. Endvidere kan der sættes spørgsmålstegn ved kriterium 7, som udelukker, at et angreb på et militært mål kan betragtes som terrorisme (det må i så fald i stedet kategoriseres som et guerillaangreb). Men i det store og hele virker kriterierne rimelige, selv om de næppe kan siges at angive nødvendige eller tilstrækkelige betingelser for at betegne en given handling som en 'terrorhandling'.⁵⁵⁾ Lad os her fokusere på, at det handler om vold, hvis primære formål er at sprede frygt. Det er en vold, som retter sig mod et publikum, og ikke først og fremmest mod dem, som rammes direkte af handlingerne. En afgørende ingrediens i terrorismens 'hemmelighed' – den kendsgerning, at den med meget begrænsede midler kan påvirke folk så stærkt, som den gør – består netop i den tilsyneladende tilfældighed, den rammer med. Tilfældig vold er mere frygtindgydende end den vold, der retter sig mod udvalgte, specifikke ofre: Hvis ingen bestemte personer bliver udvalgt som mål, kan heller ingen føle sig trygge. Ved at ramme et mere eller mindre tilfældigt, men gerne symbolsk betydningsfuldt mål, skal der skabes frygt hos så mange borgere som muligt.

Hvorvidt en person, gruppe eller handling bør placeres i kategorien 'terrorisme', er et spørgsmål om, hvilke midler der bruges, og hvad der forventes at blive opnået med disse midler. Den typiske terrorist er fuldstændig overbevist om, at han eller hun har en retfærdig sag, og er således et typisk eksempel på det, jeg tidligere har beskrevet som 'idealistisk ondskab'.⁵⁶⁾ En aktør kan have en retfærdig sag, men alligevel være en terrorist. De færreste tænker på Nelson Mandela som en terrorist i dag, men han blev længe betragtet som en terrorist af myndighederne i de fleste vestlige lande. Selv Amnesty International nægtede længe at anerkende Mandela som en samvittighedsfange, eftersom han var dømt for vold. I henhold til de brede definitioner af terrorisme, der har været brugt af de fleste vestlige stater de seneste årtier, er det klart, at Mandelas aktiviteter forud for fængslingen falder ind under definitionen. Og så hjælper det ikke, at Mandela utvivlsomt foretrak ikke-voldelige midler frem for de voldelige, når han også hævdede, at voldelige midler kunne være nødvendige for politisk forandring. Dette var et standpunkt, som Mandela blev ved med at fastholde, og selv i den tale, han holdt den dag, han blev løsladt, den 11. februar 1990, sagde han, at ANC's væbnede kamp ikke var overstået, og at de faktorer, som havde gjort det nødvendigt at etablere den militære del af ANC i 1960, fortsat var til stede. Et andet eksempel på en forhenværende terrorist, som senere vandt Nobels fredspris, er den tidligere israelske premierminister Menachem Begin, som sammen med Anwar Sadat modtog prisen i 1978.

Jeg skal ikke her opholde mig ved spørgsmålet om, hvilke former for politisk vold der er legitime, og hvilke der er illegitime,⁵⁷⁾ da jeg er mere optaget af den rolle, som

frygten spiller som politisk redskab. Kampen mod frygtens årsager bliver noget, som selv producerer frygt. Hvis myndighederne bliver ved med at understrege – og overdrive – den terrorfare, som borgerne er udsat for, kan man faktisk sige, at de også terroriserer borgerne.⁵⁸⁾ Der opstår en symbiose mellem terrorister og myndigheder, hvor de i striden med hinanden frembringer samme resultat: en befolkning, som lever i frygt. Og de trækker begge politiske veksler på denne frygt. En vigtig del af vores politiske frihed er netop at kunne leve vores liv uden alt for meget frygt. En regering, som fremmer frygt, for eksempel ved at skabe et overdrevent indtryk af, at alle er i konstant fare for at blive udsat for et terrorangreb, mindsker derigennem borgernes frihed. Kernen i liberale demokratier er respekten for individernes autonomi, og frygten skader denne autonomi.

Er det så rimeligt at hævde, at myndighederne overdriver terrorfaren? Det virker utvivlsomt sådan, hvis vi nøgternt ser på, hvor mange mennesker, der faktisk rammes af terrorangreb. I 1999 blev 223 globalt dræbt af terrorister, og 5 af ofrene var amerikanere. I 2000 var tallet 405 mennesker globalt, hvoraf 19 var amerikanere.⁵⁹⁾ Derefter var der et enormt spring til 2001, hvor angrebet den 11. september havde et ekstremt omfang. Næsten ti gange flere mennesker blev dræbt i denne aktion end i noget tidligere terrorangreb, og det gør det problematisk at betragte dette angreb som et typisk eksempel på terrorisme. De fleste terrorangreb tager ikke så mange liv. Gasangrebet på undergrundsbanen i Tokyo i marts 1995, hvor terroristerne brugte sarin, som er et af verdens giftigste stoffer, kostede 12 mennesker livet. Det store angreb på jernbanen i Madrid i marts 2004 kostede 191 menneskeliv, mens angrebene i London den 7. og 21. juli 2005 totalt kostede 56 menneskeliv, inklusive de fire selvmordsbombere. Sammenlignet med de fleste andre dødsårsager er terrorangreb ikke det, der burde bekymre os mest.

Omkring 3.000 nordamerikanere blev i løbet af 2001 dræbt af terrorister, og hvor forfærdeligt dette end er, bør vi også huske, at samme år døde 700.000 nordamerikanere af hjertelidelser og 550.000 af kræft. En anden sammenligning kunne være: Seks gange så mange amerikanere blev dræbt af spritbilister som af terrorister i 2001. Hvis man lægger tallene for antallet af dræbte i forskellige terrorangreb de seneste årtier sammen, er tallet ikke så højt som antallet af dræbte flugtbilister i 2001. Selvfølgelig kunne man ønske, at ingen af disse liv var gået tabt, men pointen her er, at sandsynligheden for at blive dræbt i et terrorangreb er så lille, at man slet og ret skal være meget uheldig for at blive ramt af terror. Selv om man ikke skal undervurdere faren for terrorangreb, må man bestræbe sig på at give et nogenlunde rimeligt billede af, hvilket omfang denne fare har. Ud fra et sådant 'rimeligt billede' er det vanskeligt at se, at 'krigen mod terror' antager fornuftige proportioner.

Det er klart, at terrorisme må bekæmpes, men det er efter min mening ikke lige så klart, at nødvendigheden af denne bekæmpelse ikke er tilstrækkelig til at begrunde tilsidesættelsen af grundlæggende rettigheder. Vi må kunne kræve, at 'krigen mod terror' respekterer de værdier og institutioner, som den foregiver at beskytte. Vi bør også huske, at terroristernes primære formål den 11. september 2001 ikke var at påføre Vesten en materiel skade, men en psykologisk. De materielle skader på symboltunge bygninger – og de næsten 3000 dræbte – var ikke andet end et middel til at påføre Vesten frygt. Så i den forstand har terroristerne været meget succesfulde. En væsentlig del af denne succes kan de takke vestlige myndigheder og medier for, idet overdrivelsen af terrorfaren har givet frygten et omfang, som terroristerne aldrig ville have kunnet opnå på egen hånd.

En stat, som giver sig selv legitimitet og sikrer borgernes lydighed gennem frygt, skaber i grunden ikke et demokrati, idet frygtstrategien underminerer den frihed, som er demokratiets kerne. Netop fordi den legitimeres gennem frygt, kan man hævde, at 'krigen mod terror' er en større fare for demokratiet end selve ter-

rorismen. Som filosoffen Michael Walzer har påpeget, forudsætter frygtens liberalisme en håbets liberalisme. Grunden er, at det, vi frygter at miste, er alt det, vi værdsætter.⁶⁰ Frihed og retfærdighed må tilkendes en mere grundlæggende rolle i vores politiske tænkning end frygten. Hvis det sker, vil store dele af 'krigen mod terror' komme til at stå i et tvivlsomt lys, da denne netop har baseret sig så stærkt på frygten og tilsidesat friheden og retfærdigheden. Ikke blot har den ført til konkrete ændringer i borgernes civile rettigheder, den har også fremmet et frygtklima, som i sig selv undergraver vores frihed. Kampen mod frygtens årsager producerer selv frygt. En afgørende del af vores politiske frihed består netop i at leve vores liv uden alt for meget frygt.

Oversat af Joachim Wrang

NOTER:

1. For en studie, som fører et sådant perspektiv meget langt, se Elemér Hankiss: *Fears and Symbols – An Introduction to the Study of Western Civilisation*, Central European University Press, Budapest 2001.
2. Giambattista Vico: *Den nye videnskab*, oversat af Arne Jørgensen og Connie-Kay Jørgensen, Gyldendal, København 1988, § 379–391.
3. Thomas Hobbes: *De Cive*, kap. 2.
4. Niccolò Machiavelli: *Drøftelser af de ti første bøger hos Titus Livius (Discorsi)* (oversat af Fritz Wolder), Helikon, Hesselager 2004, bog 1.3, s. 57.
5. Jeg har en diskussion af, hvorvidt mennesket grundlæggende er godt, ondt eller begge dele i Lars Fr. H. Svendsen: *Ondskabens filosofi* (oversat af Joachim Wrang), Forlaget Klim, Århus 2002, s. 57–60.
6. Niccolò Machiavelli: *Fyrsten* (oversat af Evald Longfors og Werner Pawl), Borgen, København 2003, ottende kapitel, s. 40–41.
7. Op. cit., ottende kapitel, s. 41.
8. Op. cit., syttende kapitel.
9. Op. cit., attende kapitel, s. 77 og niende kapitel, s. 44.
10. Op. cit., syttende kapitel, s. 71.
11. Op. cit., syttende kapitel, s. 72.
12. Thomas Hobbes: *Leviathan*, Cambridge University Press, Cambridge 1991, kap. 14, s. 99.
13. Hobbes: *De Cive*, s. 58f. Jf. Hobbes: *Leviathan*, kap. 13, s. 89.
14. Hobbes: *Leviathan*, kap. 13.
15. Op. cit., kap. 13, s. 88f.
16. Op. cit., kap. 13, s. 89.
17. Op. cit., kap. 27, s. 206.
18. Op. cit., kap. 13, s. 90.
19. Immanuel Kant: *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*, i *Kants samlede Skrifter*, bind IV, de Gruyter, Berlin/New York 1902–, s. 401n. (Dansk oversættelse: *Kritik af den praktiske fornuft* (oversat af Tom Bøgeskov), Hans Reitzels Forlag, København 2000.) For Kants generelle kritik af Hobbes' politiske filosofi, se Immanuel Kant: *Über den Gemeinspruch: Das mag in der Theorie richtig sein, taugt aber nicht für die Praxis*, i *Kants samlede Skrifter*, bind VIII, de Gruyter, Berlin/New York 1902–, del 2, s. 289–306.
20. Hobbes: *Leviathan*, kap. 21, s. 146.
21. Se op. cit., kap. 30.
22. Jf. Gregory S. Kavka: 'Rule by Fear', i *Nous* 4/1983.
23. Se Alexis de Tocqueville: *Om demokratiet i Amerika* (oversat af Birgit Tønnesson), Gyldendal, Oslo 1995.
24. Michael Ignatieff: *The Warrior's Honor: Ethnic War and the Modern Conscience*, Henry Holt and Company, New York 1997, s. 18.
25. Judith N. Shklar: *Political Thought and Political Thinkers*, The University of Chicago Press, Chicago 1998, kap. 1.
26. Jf. Tom Pyszczynski: 'What Are We So Afraid Of? A Terror Management Perspective on the Politics of Fear', i *Social Research* 4/2004, s. 837f.
27. Ralph Waldo Emerson: 'Self-Reliance', i *The Essential Writings of Ralph Waldo Emerson*, The Modern Library, New York 2000.
28. Jeg har diskuteret dette mere udførligt i Lars Fr. H. Svendsen: 'Ondskabens retorikk', i *Morgenbladet* 13. september 2002.
29. Jf. François Debrix: 'Tabloid realism and the revival of American security culture', i *Geopolitics* 3/2003.

30. Samuel Huntington: *Civilisationernes sammenstød – mod en ny verdensorden* (oversat af Peter Møllerup), People's Press, København 2006, s. 418.
31. Zbigniew Brzezinski: *Out of Control: Global Turmoil on the Eve of the Twenty-First Century*, Macmillan, New York 1993 og *The Grand Chessboard: American Primacy and Its Geostrategic Imperatives*, Basic Books, New York 1997. Robert D. Kaplan: *The Coming Anarchy: Shattering the Dreams of the Post-Cold War*, Random House New York 2000.
32. Se for eksempel John Mueller: *Overblown: How Politicians and the Terrorism Industry Inflate National Security Threats, and Why We Believe Them*, Free Press, New York 2006.
33. Se Department of Homeland Security: *Progress in Developing the National Asset Database*, Washington, juni 2006.
34. <http://www.usdoj.gov/oig/reports/plus/a0720-final.pdf>.
35. Machiavelli: *Fyrsten*, niende kapitel, s. 45.
36. Robb Willer: 'The Effects of Government-Issued Terror Warnings on Presidential Approval Ratings', i *Current Research in Social Psychology* 10/2004.
37. George W. Bush: 'Præsidentens tale om rikets tilstand', i *Morgenbladet – bilag om Irak-krisen*, den 14. marts 2003, s. 26-28.
38. Jf. Eric Alterman: 'Fear: What Is It Good For?', *Social Research* 4/2004, s. 1008.
39. Jf. Max Rodenbeck: 'How Terrible Is It?', i *The New York Review of Books* 19/2006.
40. <http://www.angus-reid.com/polls/index.cfm/fuseaction/viewItem/itemID/14948>.
41. Dette har jeg også diskuteret i en epilog til anden udgaven af min bog *Ondskabens filosofi* (2005).
42. Mark Mazzetti: 'Spy Agencies Say Iraq War Worsens Terror Threat', i *New York Times*, den 24. september 2006.
43. *National Strategy for Combating Terrorism*, s. 1.
44. Op. cit., s. 1 og 30.
45. Op. cit., s. 1.
46. <http://www.whitehouse.gov/news/releases/2002/06/20020601-3.html>.
47. Michael Ignatieff: *The Lesser Evil: Political Ethics in an Age of Terror*, Princeton University Press, Princeton 2004.
48. Jf. Yaseen Noorani: 'The Rhetoric of Security', i *CR: The New Centennial Review* 1/2005.
49. Ulrich Beck: *Ordenes tavshed* (oversat af Anne Katrine Bech), Hans Reitzels Forlag, København 2002, s. 47.
50. Carl Schmitt: *Det politiskes begreb* (oversat af Lars Bo Larsen og Christian Borch), Hans Reitzels Forlag, København 2002 (1932), s. 73.
51. Det mest radikale forslag blev udformet i *The Domestic Security Enhancement Act* (http://www.publicintegrity.org/docs/PatriotAct/story_01_020703_doc_1.pdf). Dokumentet indeholdt en bestemmelse om, at enhver amerikansk statsborger, som støtter en organisation (og dens aktiviteter), som amerikanske myndigheder bedømmer som terroristisk, kan miste sit statsborgerskab. Kort sagt indebar denne bestemmelse, at en statsborger kan deporteres, hvis vedkommendes nærvær i USA kan defineres som værende i strid med nationale interesser. Dette lovudkast fra det amerikanske justitsministerium, som blev lækket i februar 2003, blev aldrig fremlagt som et officielt forslag, men det er værd at bemærke, at det faktisk blev udviklet så langt som til et færdigt lovforslag. Et så radikalt forslag ville under alle omstændigheder nok ikke have haft de store muligheder for at blive vedtaget, men det stemmer godt overens med andre indgreb i individernes frihed.
52. For eksempel har Bush-regeringen gjort meget for at undergrave magtfordelingsprincippet og give den udøvende myndighed (præsidenten) langt videre beføjelser, end magtfordelingsprincippet tilsiger. Se Elizabeth Drew: 'Power Grab', i *The New York Review of Books* 11/2006.
53. Citeret efter Louise Richardson: *What Terrorists Want*, Random House, New York 2006, s. 205.
54. Richardson: *What Terrorists Want*, s. 5ff.
55. For en letlæst og velinformeret studie af begrebet 'terrorist' – og problemet med at definere det – se Phil Rees: *Dining with Terrorists*. 2. udgave, Macmillan, London 2005.
56. Se Svendsen: *Ondskabens filosofi*.
57. Jeg har gjort nogle tentative forsøg på dette i *Ondskabens filosofi*, s. 139-159. For en læseværdig diskussion af problemet, se for eksempel John Keane: *Reflections on Violence*, Verso, London/New York 1996.
58. Jf. Chris Sparks: 'Liberalism, Terrorism and the Politics of Fear', i *Politics* 3/2003.
59. Richardson: *What Terrorists Want*, s. 142.
60. Michael Walzer: 'On Negative Politics', i Bernard Yack (red.): *Liberalism without Illusions*, Chicago, University of Chicago Press 1996.

